

МОВНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АКЦЕНТУАЦІЇ В ОПОВІДАННІ В.ВИННИЧЕНКА «ТАЄМНА ПРИГОДА»

Анотація. У статті здійснено психоаналітичну інтерпретацію художньої мови відомого українського письменника В.Винниченка на предмет виявлення у ній індивідуально-підсвідомого психологічного змісту. Зокрема, аналізуються вияви гіпертимної акцентуації в оповіданні «Таємна пригода». На рівні тексту це проявляється у лексемах на позначення сміху, оптимізму, швидкості психічних реакцій, діалогічному мовленні.

Ключові слова: психолінгвістика, художній текст, психоаналіз, гіпертимна акцентуація, маніакальний синдром.

На фоні нових тенденцій когнітивної лінгвістики дещо обділеною залишається українська література, а в її полі – і творчість В.Винниченка. Хоча мова творів цього митця активно досліджується вченими-літературознавцями (О.Гнідан, Л.Дем'янівська, В.Гуменюк, Т.Гундорова, Т. Денисюк, М. Жулинський, Л. Мороз, В. Панченко, Г.Сиваченко, В.Солдатенко, Н. Шумило, Т.Гундорова) та мовознавцями (Л.Науменко, Г.Волчанська, І.Демешко, В.Дмитрук, П.Зайцев, Л.Кричун, В.Білоус), у плані психолінгвістики вона майже не розглядалася.

Під психологічною акцентуацією більшість вчених розуміють перебільшений розвиток окремих властивостей характеру. А дослідити її можна на основі філологічного аналізу. Про це у свій час писали К.Юнг, Г.Винокур, К.Леонгард. Їхні теоретичні дослідження знайшли продовження у кандидатських і докторських таких вчених, як В.Белянін, С.Чалкова, Т.Прокоф'єва, І.Мазирка, Я.Бондаренко, які будують свої спостереження на матеріалі зарубіжної літератури. Так, В.Белянін вивчає різні види акцентуацій у межах «веселих», «сумних», «темних», «світлих», «складних» російських текстів [1]. Т.Прокоф'єва досліджує семантичне поле істероїдної акцентуації на основі англійських, американських та російських джерел [15]. Я.Бондаренко аналізує особливості паранояльних, депресивних та демонстративних мовних особистостей на базі художніх текстів американської літератури [2].

Мовні особистості українського художнього простору у плані психологічної акцентуації майже не досліджені. Тому робимо спробу цю прогалину усунути. На сьогодні нами уже здійснено спостереження на предмет виявлення індивідуально-підсвідомого змісту в оповіданні В.Винниченка «Момент» [13] і висловлено гіпотезу про те, що його автору притаманні риси гіпертимної акцентуації. Спостереження над іншими його творами допоможе поглибити або спростувати наші попередні припущення. Ставимо перед собою **мету** – простежити мовну реалізацію гіпертимної акцентуації

на матеріалі оповідання В.Винниченка «Таємна пригода» [3].

Оповідання «Таємна пригода» перебуває в одному ряду з еротичними творами «Момент» «Мое останнє слово», «Рабині справжнього». Суспільне бачення їх художньої вартості не збіглося з особистими вимірами автора. В.Науменко та П.Житецький ховали ці книги від своїх дітей. Редактор С.Чикаленко, дбаючи про «межу прекрасного, художественного», вилучав з творів В.Винниченка лексику еротичного змісту [16]. І.Нечуй-Левицький зараховував В.Винниченка до письменників-еротистів в одному ряду з такими, як Мопассан, Верлен, Бодлер, Оскар Уайльд [10]. Історія жінки з «Таємної пригоди» своїми відвертими картинами і неприхованими реаліями життя свого часу глибоко вразила М.Вороного [4]. Автор підкреслював, що його вражає особливість створення Винниченкових контрастів. Цю рису він називав своєрідним методом творчості, у якому вбачав повчальне спрямування. Він писав, що В.Винниченко «не повчає, він тільки констатує дійсність, ілюструє її в художніх образах, але контрасти дійсності самі вже промовляють за себе, самі вимагають нового перецінювання “старих вартостей”» [4: 486].

Сучасні дослідники, серед яких і В.Панченко, відвертий еротизм Винниченкових персонажів вбачає у впливі на письменника західноєвропейської літератури, звідки «йшла та хвиля, яка пробуджувала і в українській літературі інтерес до проблем спадковості, кохання, шлюбу, свідомості й підсвідомості, інстинкту й розуму, моралі, стосунків між чоловіками й жінками» [12]. Не заперечуючи такого твердження, хочемо вказати ще на одну причину еротичного художнього світу В.Винниченка. Вона приховується у психологічній природі самого автора. Якби самому Винниченку не були притаманні еротичні відчуття, то ніякі літературні впливи не знайшли б відгомону в його душі і не втілились би в художніх текстах.

Як ми уже згадували в інших публікаціях [13], В.Винниченку притаманні риси гіпертимної акцентуації. За словами А.Личка, «гіпертимний (надак-

тивний) тип акцентуації виражається в постійному підвищеному настрої (підкреслення наші. – В.П.) і життєвому тону, нестримній активності і жадоби спілкування, в тенденції розкидатися і не доводити почате до кінця. Люди з гіпертимною акцентуацією характеру не переносять одноманітної обстановки, монотонної праці, самотності та обмеженості контактів, неробства. Тим не менше, їх відрізняє енергійність, активна життєва позиція, комунікабельність, а гарний настрій мало залежить від обстановки. Люди з гіпертимною акцентуацією легко змінюють свої захоплення, люблять ризик» [8: 290].

В оповіданні «Таємна пригода» В.Винниченко художньо структурує світ взаємовідношень чоловіка і жінки, де діють біологічні закони природнього відбору. Як зауважувала Т.Гундорова, автор «...натуралістично осторонив «святу простоту» родинного життя й сім'ї законами біосоціального добору» [6:275]. В опозиції «чоловік – жінка» домінує жінка. Саме вона має виключне право обрати батька для своєї майбутньої дитини. Приїхавши у незнайоме місто, довго приглядалася до чоловіків, поки не обрала Довгала. А обравши, діє безцеремонно і швидко. Запросивши молодого чоловіка до готелю, вона схилила його до інтимної близькості. Потім продовжувала стосунки більше місяця. Довгаль, котрий устиг уже закохатися у незнайомку, не в змозі відмовити їй у зустрічах, хоча й відчуває сум'яття від її загадкової, чудної посмішки. Завагітнівши, жінка, щаслива, покидає Довгала, не відчуваючи психологічного дискомфорту від розірваних стосунків. Її вольова натура наповнена такою неймовірною, навіть чоловічою силою, що мимовільно напрошується думка: чи не себе самого автор змалював у ній?

Персонажі «Таємної пригоди» чимось схожі з героями оповідання «Момент». Там теж ледь знайомі люди вступають в інтимний зв'язок, закохуються і навіки розлучаються; кохання теж триває всього лиш мить. Повторюваність однакових сюжетних елементів може слугувати підтвердженням того, що персонажі є носієм авторської психології. А аналіз вербальних і невербальних засобів допоможе декодувати цю інформацію.

Промовистим невербальним маркером психологічного малюнка «Таємної пригоди» є **сміх**, за допомогою котрого автору вдається передати широкий спектр ознак. Так, на початку твору таємничка незнайомка викликає цікавість у чоловіків, «*котрі зазирали їй в лице і нерішуче усміхались*». Жінка перехоплює погляди цікавих, але вони її зовсім не цікавлять. І вона «*чудно іноді посміхалась*». Тут сміх можна розцінювати як фон, на якому тільки починається основна інтрига. Жінка має якусь таємницю. Та ось героїня знаходить об'єкт своєї пристрасті – це головний персонаж Довгаль. При змалюванні їхньої першої зустрічі сміх можна розцінювати як засіб встановлення комунікативного контакту: «*Ви*

кожний вечір гуляєте?.. — сказала вона, усміхнувшись»; «*Женщина посміхнулася*». Потім жінка спонукає незнайомця до інтимних стосунків, при цьому знову посміхається. «*Сідайте! — знов чудно про себе посміхнулася жінчина, поправляючи зачіску, не дивлячись у дзеркало*»; «*Женщина (се почувалось в темноті) роздягалась з тою ж рішучістю і, мабуть, все також посміхалась*». Коли жінка пропонує Довгалью продовжити їхні інтимні стосунки, Довгаль *ввічливо посміхався в стіну*, тут сміх можна розцінювати як свідчення збентеження персонажа. Коли жінка завагітніла, сміх стає найвищим мірилом її щастя і вже супроводжується вербальними засобами: «*Ха-ха-ха! — радісно, любовно засміялась вона. — Обдурила вас? Правда? Ах, ви, голубчику мій!*» «*Так я вас взяла та й обдурила. Правда, молодчина? Ха-ха-ха!.. Ну, ви не сердьтесь*».

Про гіпертимну акцентуацію свідчить і відтворена автором нестримна активність персонажів, зокрема жінки. Впевнену комунікативну стратегію посилюють лексеми рішуче, пильно, твердо, поривчасто, раптом т.п. (*одривисто, напружено сказала; рішуче сказала; хапливо проговорила; коротко сказала; раптом хрипло сказала; з гордою злістю промовила; раптом обривисто проговорила, нетерпляче... сказала; страшено затихла; замовкла і раптом гордо й сердито додала; несподівано спитала; додала ... поспішно й з новою хвилею роздратовання; твердо прошепотіла*). Подібними лексичними компонентами підсилює автор і її моторну діяльність: *роздягалась з тою ж рішучістю; пильно глянула; поривчасто встала; твердо дивилась йому в очі; роздягалась з тою ж рішучістю; раптово повернулася до його; блиснула очима; враз з таким нестриманим, гордим захватом одкинула назад голову; прудко роздивлялась; хутко заснула; швидко...одяглась; зараз же ... перебила*). В образі Довгала, пропри його збентеження, теж можемо спостерігати елементи психічної активності. На лексичному рівні це репрезентовано мовними компонентами: *поспішав поминути; поспішно підняв капелюха; хутко роздягся; поспішно сказав; був рішуче приголомшений; рішуче сказав; гаряче скрикнув; голос робився все гостріший, сухіший, почувалось, що набирається якась енергія, котра вихопиться вибухом; жадно і міцно обняв її; твердо й з полегкістю сказав ... і знов ще з більшою жадністю обняв її; від нудьги дріботів пальцями по склу; моментально розцвів; схопив її руку і з захватом дивився на неї; широко розплющив очі; раптом тривожно скрикнув*.

Психологічним фоном подій в оповіданні є піднесений настрій персонажів. Наприклад, головний персонаж Довгаль *добродушно посміхався, дивився на світ з прихильністю та інтересом, кожним вечером був задоволений*. Та більшою

мірою радіє життю безіменна головна героїня. І найкращий настрій вона має тоді, коли дізналася про свою вагітність: «Вона ще раз на порозі озирнулася, **радісно** крикнула...».

Якщо оптимізм і психічна активність досягають високого ступеня, то можна робити припущення про наявність навіть **маніакального синдрому**. Відомості про це знаходимо у працях психологів Портнова і Федорова [14: 158-160]. А ще для людей з маніакальним синдромом характерна **підвищена сексуальність**. Про це наголошує і В.Белянін. «У легких випадках, – пише вчений, – справа обмежується особливою кокетливістю, ... в схильності до розмов на легковажні і еротичні теми. При більшій мірі порушення підвищений еротизм веде до легких зв'язків, часто з малознайомими або зовсім незнайомими людьми» [1: 92]. Інтимні зв'язки між малознайомими персонажами «Таємної пригоди» – красномовне цьому підтвердження. Пригадаймо, що в оповіданні «Момент» спостерігаємо дуже схожу картину.

Дешифрувати психічний стан гіпертимного акцентуанта на рівні тексту можна й на основі аналізу **ритміко-інтонаційних** засобів, до яких належать інтонація, гучність, темп, тембр розмови. За свідченням психологів, гіпертимні акцентуанти дуже швидкі, поривчасті, навіть нетерплячі. Ось чому у В.Винниченка практично немає розлогих, нудних і довгих описів. Натомість дуже частотними є діалоги, у котрих,

як правило, переважають короткі неповні речення. Приміром:

Довгаль кашлянув, зібрався з силами й, не повертаючись до неї, але ввічливо посміхаючись в стіну, заговорив:

— Я, розуміється, той... Але... бачите, мене трошки, так сказати... се все...дивує... Ви вибачте, але я все-таки хотів би знати...Ви самі розумієте, що...

— Вам нічого знати! — зараз же ще холодніше перебила вона.— Що вам треба знати? Нічого не треба! Я вас питаю: ви хочете прийти в п'ятницю? Хочете,— приходьте, не хочете, так і скажіть. Ну?

— Я... Ви дозволите повернутись до вас? Так якось балакати, не знаю...

Вона не зразу одповіла,— вгадалась чи що.

— Ну, можете повернутись...— нарешті дозволила.

Отже, психолінгвістичний аналіз новели «Таємна пригода» підтверджує наявність у Винниченкових персонажів яскравих рис **гіпертимної акцентуації** характеру, що проявляється у підвищеному тонусі, оптимізмі, посиленій сексуальності, надмірній балакучості. Певна повторюваність сюжетних елементів та психологічних рис героїв оповідань «Таємна пригода» і «Момент» є підтвердженням того, що персонажі є носієм авторської психології. Аналіз мовних засобів допоміг декодувати цю інформацію і дозволив представити В.Винниченка як активну вербальну особистість, якій притаманні риси гіпертимного акцентуанта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белянин В.П. Основы психолінгвістической диагностики (Модели мира в литературе). М.: Тривола. – 2000 – 248 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml.
2. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі). Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 – К., 2002. — 19 с.
3. Винниченко В. Таємна пригода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/>
4. Вороний М.К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М.К.Вороний. – К. : Наукова думка, 1996. – 704 с.
5. Ганнушкин П.Б. Особенности эмоционально-волевой сферы при психопатиях // Психология эмоций. Тексты. – М., 1984. – С. 252-279.
6. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. – К.: Вид-во «Часопис «Критика», 2009. – 448 с.
7. Леонгард К. Акцентуированные личности. – Киев, 1981. – 321 с.
8. Личко А. С. Психопатии и акцентуации характера у подростков / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. — М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 288-318.
9. Мазирка И.О. Психолінгвістические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы. Автореферат дисс....докт. філол. наук. – Москва, 2008. – 38 с.
10. Нечуй-Левицький І.С. Українська декадентщина // Нечуй-Левицький. Збір. творів: У 10 т. – К., "Дніпро", 1968. – Т.10. – 587 с.
11. Панченко В. Творчість Володимира Винниченка 1902-1920 рр. у генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами. Автореферат ...докт. філол. наук. – К., 1998. – 45 с.
12. Панченко В.С. Володимир Винниченко : парадокси долі і творчості : Книга розвідок та мандрівок / В.С. Панченко. – К. : Твімінтер, 2004. – 288 с.

13. Папіш В. Гіпертимна акцентуація характеру в персонажному дискурсі В.Винниченка (на матеріалі новели «Момент») // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство. За ред. М.П.Ткачука. – Вип. 39. – Тернопіль: НТПУ ім. В.Гнатюка, 2014. – С.153-157.
14. Портнов А.А., Федотов Д.Д. Психиатрия. – М.,1971. – 472 с.
15. Прокофьева Т.В. Семантическое поле истероидной акцентуации личности. Автореферат дисс... канд. филол. наук. – М., 2009. – 69 с.
16. Чикаленко Є. Спогади (1862 – 1907). – Нью-Йорк, УВАН, 1955. – 502

Papish Vitalia

Language objectification of psychological accentuation in story V.Vynnychenko «Tajemna prihoda»

Summary. The article psychoanalytic interpretation of literary language known Ukrainian writer V.Vynnychenko to identify it individually unconscious psychological content. In particular, the analysis of expressions hipertymnoi accentuation in the story «Tajemna prihoda». At the level of the text is shown in the token to indicate laughter, optimism, mental activity, self-confidence and serenity.

Key words: psycholinguistics, psychoanalysis, hyperthymic accentuation, manic syndrome.

Одержано 20.05.2014 р.